

Д.С. Пасічник, асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ ПРОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЯХ'Я КЕМАЛЯ БЕЯТЛИ

В статті авторка звертається до питання генези історіософського начала у творчості національного турецького письменника Я.К. Беятли.

Ключові слова: історіософія, Вільна школа політичних наук, Альберт Сорель, «Святий Стамбул», Анатолія, Манцикертська битва.

В статье автор обращается к вопросу генезиса историософического начала в творчестве национального турецкого писателя Я.К.Бейатлы.

Ключевые слова: историософия, Свободная школа политических наук, Альберт Сорель, «Святой Стамбул», Анатолія, Манцикертская битва.

In the article below author appeals to the question of genesis of historiosophical origins in the works of national Turkish poet Yahya Kemal Beyatli.

Key words: historiosophy, Ecole Libre des Sciences Politiques, Albert Sorel, «Aziz Istanbul», Anatolia, The Battle of Manzikert

*Як Європа є, безсумнівно,
закінченням всесвітньої історії, так Азія є її початком.*
Г.В.Ф. Гегель

Нобелівський лауреат із літератури 2003 року Джозеф М. Кутзее у романі «В очікуванні варварів» казав вустами свого протагоніста, старого судді: «Чому ми втратили здатність жити у часі, як риби живуть у воді, а птахи – у повітрі, чому ми розучилися жити як діти? В цьому винна Імперія! Тому що вона створила особливий час – історію. Перед тим часом, який плавно тече по колу незмінною чергою весни, літа, осені та зими, Імперія віддала перевагу історії, часові, який рухається зигзагами, через злети і падіння, початок і кінець, суперечності та катастрофи. Жити в історії, спокушаючись її ж законами, – ось доля, яку обрала собі Імперія» [6; 233-234].

К. Ясперс, розмірковуючи про сенс історії, писав: «Ми намагаємося зрозуміти історію як певне ціле, щоб тим самим зрозуміти і себе. Історія є для нас спогадом, про який ми не лише знаємо, але у якому закладено коріння нашого життя. Історія – це основа, закладена колись; зв'язок із якою ми збе-

рігаємо, якщо не хочемо зникнути безслідно, але зробити свій внесок в буття людини» [7; 240].

Виникнення Історії - не людства в загальному контексті, але Історії великих звершень, завоювань, історії крові та перемог, її синусоїди, парадокси і світи, які існують поза Історією та у ній, стали причиною існування філософської категорії під назвою історіософія.

Поняття «філософія історії» було введено Вольтером. Філософія історії є нічим іншим, як розділом загальної філософії, метою якого є відповідь на питання про об'єктивні закономірності історичного процесу, шляхи реалізації суттєвих сил в історії, можливості отримання загальнолюдської єдності. Філософія історії досліджує іманентну логіку розвитку суспільства, єдність і багатовимірність історичного процесу, проблеми соціального детермінізму, встановлює істинність або достовірність історичних фактів та подій.

Серед дослідників та філософів, думки яких збагатили розвиток філософії історії (історіософії), були Джанбаттіста Віко, Шарль Луї Монтеск'є, Жан Антуан Кондорсе, Анн Робер Тюрго, Франсуа Огюст Марі Мін'є, Йоган Готфрід Гердер, Жан Жак Руссо, Освальд Шпенглер тощо.

Так, наприклад, Монтеск'є, дуже тонко розуміючи конкретні умови суспільного життя, підкреслює, що людське суспільство прогресує у своєму розвитку, а різноманітні сторони та щаблі історичного процесу причиново пов'язані між собою, утворюючи єдине ціле [6, с.482].

У свою чергу, німецький соціальний мислитель, теолог, філолог, лінгвіст та літературний критик Йоган Готфрід Гердер у передмові до своєї фундаментальної праці «Ідеї філософії історії людства» (1784-1791) писав, що ще в молодості його тривожило питання: *«Якщо все на світі має свою філософію та науку, то чи не повинна вся історія людства мати свою філософію і науку? Все наштотувало мене на цю думку – метафізика та мораль, фізика, але більше всього – релігія»*.

Німецький соціальний філософ Шпенглер Освальд, автор відомої праці «Захід Європи», описав у цьому творі своєрідну біологічну філософію історії. На його думку, вісім великих культур є носіями всесвітньої історії: єгипетська, вавилонська, індійська, китайська, мексиканська, антична, магічна (арабська) і європейська, «фаустівська» культура. Усі вони мають схожу побудову, розвиток і рівну тривалість. В усіх цих культур є свої епохи розквіту, і всі «збігаються» в епоху закріплення цивілізації, коли вже не можливе будь-які творення науки, мистецтва, релігії тощо [6, с. 500].

За Гегелем, філософія історії означає не що інше, як її мислячий розгляд. Однею з головних думок, яку несе філософія, є ідея розуму: розум панує в світі, отже, і всесвітньо-історичний процес здійснювався розумно. Відомо,

що Гегель розробив концепцію історичних і неісторичних народів/націй, де *історичними*, на його погляд, є ті і тільки ті нації, які мали або мають власну державу, оскільки світова історія «рачується лише з тими націями, які оформили себе в державах».

Всебічне дослідження європейцями предмету філософії історії не позбавляє нас відповідальності за вивчення її генези в Османській імперії. Цитуючи на початку статті Гегеля, ми ставили на меті привернути увагу до східної історіософської традиції, а також дослідити явище філософії історії, беручи за основу твори турецького письменника Ях'я Кемаля Бєятли, автора історично-патріотичних поем «Святковий ранок у Сулейманіє», «Коджамустапаша», віршів «Місто-Мрія», «Загублене місто», «Мовчазний корабель», «Вершники», «З іншого схилу», «Ускюдар, який бачив завоювання Стамбула», а також книги-збірки мемуарів «Святий Стамбул», які є зосередженням історіософської думки автора. Особистість письменника, відомого культурного діяча, прихильника ідеології кемалістів, свідка стагнації Імперії та зародження Республіки, його творчий доробок - усе це викликало наш інтерес до неї та спонукало здійснити ґрунтовне дослідження його робіт. Метою нашої розвідки є структурування філософських ідей поета в історичному та літературному контексті, і формулювання загальної історично-філософської концепції автора через призму його творчості.

Досліджуючи творчий доробок цього письменника, ми дійшли висновку, що автор створив своєрідну концепцію об'єднання турецької нації, частково про це йдеться в попередній статі «Концепція консолідації нації в поемі Я.К. Бєятли «Святковий ранок у Сулейманіє».

Поет майже 9 років прожив у Франції, навчаючись у людей, які були послідовниками Великої Французької революції, він відчув дух змін, революційну міць мас, поєднуючи їх із теорією, основи якої отримав у Вільній школі політичних наук, де одним із викладачів був Альберт Сорель, людина, яка багато в чому вплинула на історіософські погляди Я. Кемаля наряду з Гегелем.

Альбер(т) Сорель (1842-1906) був членом Академії політичних та моральних наук, Французької академії. Він був учнем Іпполіта Тена, який, будучи визначним істориком своєї епохи, створив *Ecole Libre des Sciences Politiques* (Вільну школу політичних наук). Найбільшою працею Альберта Сореля вважається його *L'Europe et la revolution française* (Європа та Французька революція).

Альберта Сореля традиційно називають одним із найвідоміших французьких істориків. Моно ставить його в один ряд із О. Тьєрі, Міньє, Мішле, Гізо, Токвілем, Ренаном, Теном і Фюстель-де-Куланжем, називаючи останнім зі значних істориків-узагальнювачів, оповідачів та психологів XIX ст.

Школа політичних наук, у якій викладав Альберт Сорель і навчався Ях'я Кемаль, функціонує і нині під назвою Інститут політичних досліджень, часто згадується як Sciences Po – і нині залишається кузницею політичної та дипломатичної еліти Франції. Вона була створена в лютому 1872 року групою французьких інтелектуалів, політиків та бізнесменів, серед них були вже згадані Іполіт Тен, Ернест Ренан, Франсуа Гізо. На чолі школи стояв Еміль Бутмі. Лекція Альберта Сореля була першою, прочитаною в цій школі, це був його погляд на Європу до і після 1789 року.

Порівнюючи Сореля з Зібелем, працею «Історія революційного часу» якого він надихався, Н. Карєєв зазначає, що «у Зібеля немає такого тонкого, як у Сореля, аналізу окремих причин усіх подій епохи, немає тієї глибини історичного розуміння (підкреслення моє – Д. Пасічник), яке проявляє Сорель, посилаючись на більш далеке минуле усієї Європи і різних її націй».

Пов'язуючи революції зі старим порядком з його політичним норомом та історичною традицією, Сорель, звісно, не міг і не повинен був бачити в новому лише старе, хоч і вдягнене в нові форми. Історія – це розвиток, рух вперед, у якому не лише видозмінюється старе, якщо не зникає зовсім, але і народжується нове, хоча б і без прецедентів в минулому і без певної підготовки.

Сорель пише: «Могутність революції в світі полягає, таким чином, в особливому характері її втілення окремими народами, серед яких вона розповсюдилась. Повсюди, як і в Франції, вона була виключно національною, що і становило силу її імпульсу в руках французів і силу її асиміляції в душі інших народів. Вона стала для кожного з них його власною справою: це національна незалежність, яка для народів є тим самим, що й перший подих повітря для новонародженого» [3, с. 121].

Очевидно, що багато інформації, яку зі своєї кафедри доносив до своїх студентів Альберт Сорель, потрапила до вух Ях'я Кемалю. Навчаючись у школі в останні роки викладання там Альберта Сореля, поет вже міг отримати повну і сформовану концепцію цього провідного історика своєї епохи, щоб потім, пропустивши її через себе, зробити частиною власної філософії історії.

Я.К. Беятли знаходився під значним впливом авторитетної думки західних філософів історії; перебуваючи в їх постійному оточенні, автор зумів залишитися вірним своїм почуттям патріотизму, зумів зберегти інтуїтивні здогадки щодо світу «ззовні» та «всередині» і, зрештою, сформував власний історіософський погляд на історію світову та власної держави. Після повернення до Стамбулу в 1912 році поет почав викладати (історію літератури, історію цивілізацій тощо), а також активно писати до газет і журналів, підтри-

муючи національно-визвольну війну, був радником у делегації до Лозанни, де взяв безпосередню участь у підписанні мирного договору, зрештою, став свідком утворення Турецької Республіки [13, с. 23].

Філософія історії нації в книзі «Святий Стамбул» Я.К. Беятли. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує «Aziz İstanbul» - книга-збірка історично-філософських роздумів поета, направлених на розгляд різних аспектів культурно-історичного шару, який включає в себе глибинне дослідження причин та наслідків завоювання турками Константинополя, передумов цієї, безсумнівно, визначної історичної події («Турецький Стамбул І», «Турецький Стамбул ІІ», «На кріпосних стінах Стамбулу» тощо); ряд мемуарів, присвячених тим чи іншим місцям Стамбулу («Еюп, який ми бачили в одному сні», «Весна на віллі «Водоспад»»), культурологічні розвідки поета («Райони, де не чуто азану» або «Азан та Коран»).

Книга «Святий Стамбул» була видана вже після смерті поета, як і всі його твори, - у 1964 році. Для автора Стамбул був містом, яке яскраво демонструвало рівень досягнутої культури та цивілізованості й ті переваги, які отримала турецька нація, завоювавши його. Ях'я Кемаль був першим письменником, який зміг осягнути символічне значення Стамбулу в літературі та культурі турків.

Аналізуючи тексти збірки, переконуємося, що багато в чому філософія історії поета нагадує історіософію Гегеля, звернімося хоча б до цього уривку:

«Коли говорять про панораму, архітектуру та народ конкретної кліматичної зони, де панує чиста та цілковита гармонія, перед очима одразу постає картина Батьківщини.

Справжній і чуттєвий митець, який розуміється на кліматі, побачивши чи район Коджамустапаша, чи Еюп, чи то Юскюдар, чи навіть одне з маленьких селищ на Босфорі, які усі разом формують образ нації, скаже: «Цей народ споконвіків існує в цьому кліматі, і жоден інший не зможе змагатися з цим кліматом за цю архітектуру та цей народ. Землі батьківщини навіюють це відчуття кожному чи то в наших землях, чи на чужинській землі.

Таким чином турецьке коріння, тюркність, увічнілася в уяві людства в образі Стамбула та Босфору. Наче зводячи на кожному схилі, на кожному березі, на кожному розі свої зодчества, голос вище промовляє: «Відтепер цей край аж до кінця світу буде турецьким!» [9, с. 3].

У перших трьох текстах книги автор детально розглядає передумови завоювання Стамбула, і, як результат, – початку панування великої Османської імперії: *«Уперше турецькі вершники з'явилися на берегах десь між Фенербахче та Юскюдаром, навпроти стамбульського берега у 1081 році. Очі тих турків вперше дивилися на куполи Святої Софії та Стамбул*

із Анатолійського берега. Того ж року ці воїни вперше завоювали Юскюдар» [8, с. 9]. Ях'я Кемаль пояснює неабияку важливість Юскюдара, його історичну цінність для історії тюрків-сельджуків. Він неодноразово повертається до ключових моментів, до пункту відліку панування тюрків на анатолійській та священній візантійській землі: «Через 10 років, як результат перемоги при Манцикерті, завойовник Анатолії Кутулмушоглу Сулейман зі своєю кіннотою, яка пройшла дорогою, яку ми зараз називаємо Багдадською вулицею, увійшов до Юскюдара у 1081 році. «Тюркість» підійшла аж до берегів Мармурового моря і вже була так близько до Стамбула...» [9, с. 25].

Ях'я Кемаль дуже неоднозначно висловлюється з приводу різних історичних подій в турецькій історії; відстежуючи їх первинну природу та наслідки, він робить свої висновки: *«Манцикертська битва уособлювала не лише подію, яка стала причиною утворення Румської, а пізніше Сельджукської держави, її вплив є значно більшим, адже завоювання Анатолії починається саме з неї. Ця перемога стала фундаментом творення батьківщини» [9, с. 8].*

Не можна не помітити, що його погляди щодо деяких подій у турецькій історії не позбавлені «національної гордості», яка, хоч і є доречною в прикладі, наведеному нижче, але часто може затьмарювати історикові погляд на реальні події і позбавляти його об'єктивності. І якщо його вчитель Альберт Сорель був максимально об'єктивним в усіх своїх судженнях та працях, окрім, хіба що, піднесеного ставлення до Наполеона, то у Ях'я Кемалю це виглядає так: *«Скільки разів, метою скількох країн ставав Стамбул, скільки пережив нападів, скільки разів його обстрілювали і скільки разів він мало не був підкорений... Турки були нацією, яка вслід за багатьма іншими країнами зажадала підкорити Стамбул. З 1071 по 1453 роки ніби перстом долі було начертано, що турки стануть спадкоємцями Візантійської імперії. Після Манцикертської переможної битви в 1071 році з усіх сторін Анатолії та Сирії аж до Мармурового, Егейського та Середземного морів це був один із найбільших історичних дестанів переможної ходи турецького племені. Шкода, що цей дестан або не був записаний пісенною мовою, або був записаний, але дуже коротко» [9, с. 25].*

Ця книга авторських роздумів над історією власної держави є надзвичайно яскравим прикладом поєднання літературного та історіософічного, хоча як би не було прикро згадувати, але літературне, суб'єктивне і авторське переважає тут історичне, філософське та об'єктивне.

Аналітична історіософія Я. Кемалю та фактор «божественного» в історично-філософському пошуку поета. Як зазначає дослідник творчості поета Нуруллах Четін, Я.К. Бейтли намагався пояснити історію через ряд

узагальнених, загальновідомих принципів, апелюючи не до класичної, а до аналітичної історіософії.

Словами Я.К. Беятли з тексту «Найсуттєвіший слід завоювання Стамбулу» хотілося б проілюструвати його впевненість у закономірності усіх історичних подій, у справедливості воєн та завоювань, спроби аналізу можливих варіантів альтернативної історії:

«Для того щоб усвідомити, наскільки доленосним було завоювання Стамбула, достатньо лише уявити: нехай одна частина земель, якими володіє держава, знаходиться в Анатолії, інша – в Румелії; нехай одна задирається від безупинних інтриг та змов між шийтським Іраном та мамлюкськими військами, а інша постійно живе в небезпеці, на яку наражатимуть її християнські держави та Папська влада... А посередині нехай владарюють і ведуть свою дипломатію візантійські кесарі. Чи довго могло б тривати це похмуре видовище? Коли я думаю про суперечності цієї доленосної події, в очі одразу кидається її нелогічність. Хоч і надто пізно, але пролунали дзвони, що віщували загибель Візантійської імперії. Стамбул миттєво став центром молодої, сильної держави. І вже зовсім іншим, новим обличчям озирнувся на багатотисячову нову цивілізацію».

Ях'я Кемаль вірив, що для написання достовірної історії турецького народу надзвичайно важливими були посилення на різноманітні документи-свідчення різних часів; досліджував саму сутність, значення та цінності турецької історії; часто висловлювався щодо того, яким чином має фіксуватися минуле; розглядав і аналізував різні трактування; цікавився пов'язаністю інших наук з історією. Історія для нього була різновидом інструменту, призмою, через яку він розглядав сьогодення, тому він віддавав перевагу аналітичному методу розгляду історичних подій перед описовим. Я. Кемаль не намагався описати події історії, він намагався їх пояснити, виходячи з причин і приходячи до наслідків.

Ях'я Кемаль багато в чому спирався на слова Жюльє Мішле про те, що *«історія складається з катастроф та поворотів долі»*, водночас розвиваючи думку про те, що багато що в історичному процесі залежить від волі вищих божественних сил, тим самим відхиляючи позитивістський погляд на загальноісторичний процес, де визначним чинником були фактичні причини, визначні історичні особистості та народна сила.

Наприклад, він стверджував, що після 1800-х рр. Османська імперія змогла вистояти завдяки не власним силам, а суперництву інших держав. Тобто, для того щоб Англія змогла завоювати Індію, вона мала заволодіти Середземним морем. *«Османська Імперія стояла на її шляху. Росія заради своєї вигоди не хотіла нашого роздроблення, бо це було вкрай небезпечно».*

Через це Англія і стала на наш захист. У Франції були плани на Сирію та Єгипет, тому вони захищали її перед Росією. Хоч наша армія була у край тяжкому становищі, завдяки цьому випадковому і доленосному божественному волевиявленню ми багато разів уникали значних небезпек» [12, с. 46-51].

Щоб підтвердити цей історіософський погляд поета, розглянемо його ставлення до подій визвольної війни (1919-1923). Вона, на думку поета, перекреслює усі раціоналістичні, позитивістські та матеріалістичні історіософські теорії. Адже від турецької армії, яка в 1912 році брала участь у Балканських війнах, а в 1914 році – у першій світовій війні, не залишилося майже нічого, вона була вщент розбита, знесилена і виснажена цими подіями. Турки фактично потрапили під окупацію армії останніх імперіалістичних хрестоносців - Америки, Італії, Франції, Англії, Греції, в арсеналі яких були найпотужніша зброя та людський капітал. Турецька армія порівняно з арміями цих держав виглядала слабкою і недієспроможною.

За позитивістською логікою, у таких умовах турецька армія, безперечно, мала зазнати поразки. Але цього не сталося, бо втрутився фактор волі божественних сил (takdir-i ilahî), і всі попередні підрахунки і умови зводяться нанівець. Я. Кемаль, коментуючи цю подію, зазначає: *«У 1918 році Стамбул був окупований, але не скорився, нарешті, наші славні війська, перемігши, отримали назад все, що було забрано Севрським договором, - уся загадковість цих подій демонструє, що навіть створення нашої держави є якимсь таємничим збігом і божественним волевиявленням» [12, с. 47-48].* Поет додає: *«На цій старій землі є великі і малі нації, що, немов риби, мільйонами років поїдають одна одну, але все одно співіснують, співіснуюватимуть так вічно. В історії завжди було так, що маленькі нації втрачали свої батьківщини, нації-завойовники загарбували нові території. Ці капризи долі будуть завжди».*

У цьому погляді автора, звісно, присутній деякий містицизм і авторський домисел та нічим не підтверджені здогадки інтуїтивного характеру.

Вертаючись до авторського погляду на історію і спираючись на матеріали «Святого Стамбула», а також поетичний доробок поета, ми можемо говорити про чотири ключові моменти в турецькій історії, чотири історичні події, на які, вважає Я. Кемаль, спирається весь її хід та подальший розвиток :

1) *Манцикертська битва* 1071 року і Альп Арслан. (поема «Святковий ранок у Сулейманіє»)

2) *Завоювання Стамбула* в 1453 році (вірш «Юскюдар, який бачив завоювання Стамбула»)

3) *Завоювання Середнього Сходу* (розпочато в 1514 році) та Султан Явуз Селім (поема «Селімнаме»)

4) *Національно-визвольна війна* в 1918 році та Ататюрк [12, с. 49-50].

Поет завжди намагався зрозуміти, що саме робить турецьку націю нацією. Щодо своїх націоналістичних поглядів він висловлювався так: «*Націоналіст закоханий не в глобальну історію, а в історію нації*». Це демонструє, що він віддає перевагу нації порівняно з цілим світом. Через це можна вважати, що для Я. Кемалю історія – предмет його філософствувань – у будь-якому випадку була не історією людства взагалі, а історією націй. Як вже зазначалося, для нього провідною історіософською думкою, яку він виніс зі свого навчання у Франції, була думка Каміля Жульєна про те, що французький народ упродовж тисячі років творила французька земля. Цю думку він завжди намагався спроектувати на ідею утворення турецької нації, вважаючи висхідною точкою Манцикертську битву 1071 року.

Таким чином, можна говорити про елементи європейських історіософських доктрин та теорій у становленні історіософських поглядів Я. Кемалю Бейтали. Навчання в Парижі у таких істориків як Сорель, Мішле не міг не вплинути на його творчість та внесок у розвиток аналітичної історіософії.

1. *Гегель Г.В.Ф.* Философия истории: лекции по философии истории. – СПб.: Наука, 1993. – 472 с. 2. *Кареев Н.И.* Историки французской революции. – Л.: Колос, 1924. – 287 с. 3. *Грицак Я.* Інший формат. – Ів.-Фр.: Лілея-НВ, 2003. – 57 с. 4. *Картунов О.В.* Вступ до етнополітології: Наук.-навч. посіб. – К., 1999. – 300 с. (§4. Вплив Г.-В.-Ф. Гегеля на формування етнополітичних концепцій і теорій.) 5. *Дж. М. Кутзее.* В ожидании варваров. Романы. – СПб.: Амфора, 2004. – 463 с. 6. *Спиркин А.Г.* Философия: Учебн. – 2-е изд. – М.: Гардарики, 2008, – 736 с. 7. *Ясперс К.Т.* Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. 8. *Kahraman Alim.* Yahya Kemal Beyatlı. İstanbul, 2007. – 144 s. 9. *Kemal Yahya.* Aziz İstanbul.12. Baskı. İstanbul, 2009. – 168 s. 10. *Kemal Yahya.* Kendi Gök Kubbemiz. 31. Baskı. İstanbul, 2009. – 102 s. 11. *Kemal Yahya.* Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım/ Fetih Cemiyeti Yayınları / Yahya Kemal Dizisi, 5. Basım, İstanbul, 2008. – 250 s. 12. *Yahya Kemal* Enstitüsü Mecmuası V C.I – Bir Medeniyeti Yorumlamak: Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu 3-7 Kasım 2008/Yayına hazırlayan Prof. Dr.Kazım Yetiş. Güngör Matbaası, İstanbul, 2008. – 753 s.13. *Yetiş Kazım.* Yahya Kemal. I – Hayatı. İstanbul Fetih Cemiyeti, II baskı, İstanbul, 2008. – 263 s.